
LES 6: ROMAANSE TIJD EN GOTIEK

De Overwinnende Kerk

1100 - 1400 NA CHRISTUS

Inleiding

We zijn inmiddels op de helft van de cursus. We hebben al ruim 30.000 jaar kunstgeschiedenis achter de rug en nog maar 900 jaar te gaan. Hoe dichter we bij onze huidige tijd komen, hoe meer voorbeelden van kunstwerken bewaard zijn gebleven en hoe meer we ook weten van de kunstenaars. Waren de eerste vijf lessen eerder geschiedenis met wat kunst eromheen, de laatste vijf lessen zijn meer kunst met wat geschiedenis eromheen. We gaan dus ook veel meer in op de kunstenaars zelf.

We zijn aangekomen in het jaar 1050. De ondergang van de wereld, waarvan men dacht dat dit zou komen met het jaar 1000, had niet plaatsgevonden. De moren werden teruggedrongen op het Europese vasteland. De vikingen waren inmiddels vrijwel allemaal tot het Christendom bekeerd en er vonden geen grote oorlogen op het Europese vasteland plaats. Het was een periode van relatieve **stabiliteit**. Er werden nieuwe **uitvindingen** gedaan zoals het ploegen van de grond en het irrigeren van drassige gebieden met windmolens. Geen grote dingen, maar het stelde veel boeren in staat opeens veel meer te produceren. Meer dan ze alleen zelf nodig hadden. Zonder grote oorlogen kon de handel op zee tot bloei komen. In een dergelijke omgeving ging de bevolkingsgroei met sprongen vooruit. Steden werden groter, de handel werd intensiever. Met de komst van de handel, vooral voor zeevarende steden zoals Venetië en Pisa, ontstond er een nieuwe laag in de bevolking, namelijk de gegoede **middenstand**. En daarmee was er **geld** voor het bouwen van nieuwe kerken. We zullen zien dat dit voor steden in bijvoorbeeld Toscane tot fraaie nieuwe kerken ging leiden.

Ik had al in de vorige les verteld dat de Noormannen een stuk land hadden gekregen in Frankrijk, Normandië genaamd. Ook in dit gebied ging het voor de wind. In de bouwkunde hadden deze **Normandiërs** veel kennis. Toen de heerser van Normandië, **Willem de Veroveraar**, het aan de stok kreeg met de koning van Engeland, ene Harold, ontstond er wel een oorlog. In 1066 gebeurde er iets wat elke Engelsman weet, namelijk dat Willem de Veroveraar in de slag bij Hastings Engeland veroverde (vandaar ook zijn naam Willem de Veroveraar). Dit is daarna nooit meer in de geschiedenis gebeurd. Van dit historische feit is in Normandië rond 1080 een enorm **wandkleed** gemaakt, dat nog altijd te bewonderen is in het Musée de la Tapisserie in **Bayeux**. Dit wandkleed is zeventig meter lang en beschrijft de slag bij **Hastings**. Wat opmerkelijk is, is dat dit wandkleed gaat om een **wereldlijk** verhaal en niet om een godsdienstig verhaal. Ook daarom is dit wandkleed een belangrijk kunstwerk in de kunstgeschiedenis. De figuren op het wandkleed doen Karolings aan en zijn dus wat kinderlijk getekend. De proporties kloppen niet. Toch beschrijft dit kleed, als een soort Trajanus zuil, de slag bij Hastings tot in detail. En bij de middeleeuwse kunstenaar ging het om de

Tapijt van Bayeux - 1080 - Musée de la Tapiserie - Bayeux

[boodschap](#), niet het perfect nabootsen van de natuur. De kunstenaars zijn daar met het wandkleed zeer in geslaagd. Hierboven een voorbeeld van een stukje Tapiserie van Bayeux.

En met de komst van de Normandiërs gingen ook een paar goede [bouwmeesters](#) naar Engeland mee. Dit had een grote invloed op de bouw van een aantal kerken in Engeland.

Karel de Grote had de trend al ingezet om meer van het *Christelijke* Romeinse Rijk in de kunst terug te laten keren. De Ottoonse keizers deden daar nog een schepje bovenop en probeerden het Nieuwe Roomse (Duitse) Rijk te creëren. De bouwstijl was Romeins getint met [rondbogen](#) en klassieke [zuilen](#). Maar er was nog één belangrijk iets wat miste. De plafonds van de kerken waren nog van [hout](#) gemaakt. Dat leverde nogal wat nadelen op omdat de kerk daarmee brandgevaarlijk bleef en het gaf nog niet het [onoverwinnelijke effect](#) van het Christendom op de manier van bouwen weer. De kennis was nog niet aanwezig om ook de plafonds met [steen](#) te overkoepelen, zoals de Romeinen eerder hadden gedaan in bijvoorbeeld het Pantheon.

De combinatie van een sterke bevolkingsgroei, de relatieve welvaart, de trend van het klassiek Romeins bouwen en de drang naar het maken van stenen overkoepelingen deed een relatief *korte* periode in de kunstgeschiedenis ontstaan die duurde van 1050 tot 1200, die later door kunsthistorici de [romaanse](#) periode is genoemd. In deze romaanse periode is er enorm veel gebouwd. Er ontstond een “[deken van kerken](#)” over hele Europa die in deze romaanse stijl gemaakt werden. En was de Karolingische of Ottoonse kunst beperkt gebleven tot Frankrijk, Noord-Italië en het Duitssprekende gebied, deze romaanse stijl ontstond in heel Europa. Dat kwam omdat de kruistochten ervoor zorgden dat de romaanse bouwkennis vanuit Frankrijk en Engeland snel door heel Europa verspreid werd.

In deze les gaan we eerst in op de romaanse tijd en kijken we naar de architectuur, de beeldhouwkunst en de schilderkunst. Daarna gaan we kijken naar de trend die ontstond rond 1200, waarbij de kerken tot in de hemel moesten lijken te gaan in wat we nu kennen als de “gotiek”.

De romaanse bouwkunst

Laten we eens beginnen een Ottoonse kerk te vergelijken met een romaanse kerk. We kijken naar het Ottoonse interieur van de St. Michaeliskerk in Hildesheim, je weet nog wel, van Bernward met de bronzen deuren. Deze kerk is

tussen 1000 en 1100 gebouwd. Je ziet een plat houten plafond. Weliswaar prachtig bewerkt en beschilderd, maar toch een plat houten plafond. Je ziet aan beide zijden van het schip een zuilengalerij. Bovenop de zuilen ligt een architraaf, net zoals dat bij de Romeinse basilica het geval was. Tussen de zuilen zijn rondbogen verwerkt. Maar alleen deze rondbogen maken de kerk nog niet romaans. Het geeft wel aan dat er bij de bouw gekeken is naar de Romeinse manier van bouwen. De Karolingische en Ottoonse stijl hebben met de romaanse stijl gemeen dat ze de oude klassieke Romeinse bouwkunst probeerden na te streven. Ze hebben dus alledrie **rondbogen**. De Karolingische en Ottoonse kerken waren een afspiegeling van de Romeinse basilica. Weliswaar was er inmiddels een apsis, een narthex, een westwerk en een vierdelig transept aan toegevoegd, maar toch bleef de basisarchitectuur van het schip

St. Michaeliskerk Hildesheim (Ottoons 1050) - Sta Maria Maggiore (Romeins 350) - St. Apollinare in Classe (Romeins 350)

hetzelfde. Laten we bijvoorbeeld eens deze St Michaelis uit 1050 eens naast de kerken van Constantijn zetten uit de periode 300-400. Links de St Michael, midden de Santa Maria Maggiore, rechts de St. Apollinare in Classe. Je ziet dat de basisopbouw er hetzelfde uitzielt. Zuilen, architraaf, rondbogen, **plat houten plafond**, veel plafond- en muurschilderingen, weinig beeldhouwwerk. Je zou in het schip een denkbeeldige grote rechthoekige doos kunnen plaatsen.

De nieuwe romaanse stijl verschilt hier op drie belangrijke aspecten van.

- (1) De kolommen in het schip worden de beginpunten van **bogen** die **tot het midden van het plafond** van het schip reiken. Er komen dus per kolom rondbogen van de ene kant van het schip naar de andere kant. Je zou er geen denkbeeldige grote doos meer in het schip kunnen plaatsen die tot het plafond reikt, omdat de rondbogen in de weg zitten. Het plafond is dus niet meer recht maar halfronde.
- (2) Het **plafond** wordt **van steen** in plaats van hout. Dit is geleidelijk aan gebeurd in een periode met veel experimenten, want men had het nog niet meteen onder de knie. Zie je een kerk met wel de stenen rondbogen boven de zijbeuken maar nog met een houten plafond in het schip, dan zal het wel een vroeg romaanse kerk zijn (rond 1050-1100). Zie je een kerk met rondbogen boven de kolommen en ook een stenen plafond in de rondbogen van het schip, dan is het een laat romaanse kerk (1100-1200). Omdat het stenen plafond enorm veel **gewicht** met zich meebracht, moesten de **buitenmuren** wel veel dikker zijn en werd het totale bouwwerk daardoor veel **kolossaler**. De ramen moesten ook kleiner worden om de muren meer kracht te kunnen laten opvangen. Het “lichte” van de Constantijnse, Byzantijnse, Karolingische of Ottoonse kerk verdwijnt daarmee uit de romaanse kerk. Romaanse kerken zijn donker.

(3) De kerken werden aangekleed met veel **beeldhouwwerk**. Zowel aan de buitenkant bij de toegangsdeur als in het interieur van de kerk. Niet zozeer de toegangsdeur zelf werd rijker versierd, het wel hele **portaal** rondom de voordeur werd van een nieuw patroon van vele beeldhouwwerken voorzien met een rondboog erboven.

Van binnen wordt de romaanse kerk dus een verzameling rondbogen die ook over de plafonds heenlopen, van buitenaf wordt de romaanse kerk een soort “versterkt fort” omdat de muren zo zwaar moeten worden voor het stenen gewelf. Een versterkt fort, dat je beschermt tegen de kwade invloed van de duivel buiten de kerk.

We zetten nu eens drie romaanse interieurs naast elkaar. Links de kathedraal van Speyer in Duitsland (ca 1080) , midden de kathedraal van Durham in Engeland (ca 1120), rechts de kathedraal van St Etiënne in Frankrijk (ca 1200). Alle drie romaanse kerken. Dit ook om aan te geven dat het echt om een internationale stijl gaat.

Romaanse kerken: Speyer (1080) - Durham (1120) - St.Etiënne (1200)

Je ziet in de kathedraal van **Speyer** (links) dat de kolommen aan beide zijden van het schip gaan doorlopen en rondbogen vormen tot aan het plafond. De rondbogen boven de zuilen kruisen elkaar aan de top van het plafond. Dit zijn zogenaamde “**kruisribben**” op het gewelf. Deze kerk van Speyer is de grootste bewaard gebleven romaanse kerk die er gebouwd is en één van de eerste met kruisribben. Bij de kathedraal van **Durham** (midden) zie je ook dat die rondbogen elkaar duidelijker in de punt van de boog op het plafond gaan kruisen. Je ziet ook dat er een **gebrandschilderd roosvenster** bij de apsis is geplaatst. Als de kerk dan donkerder wordt door de zwaardere muren, dan kunnen we misschien het weinige licht dat er binnenkomt extra accentueren door het glas te beschilderen. Bij de kathedraal van **St. Etiënne** (rechts) zie je dat er in plaats van vier kruisribben er zes kruisribben zijn die elkaar op het plafond kruisen. De complexiteit van de kruisribben geeft aan hoe de stand der techniek vorderde (hoe complexer, hoe jonger).

De Normandiërs hadden een manier uitgevonden die het mogelijk maakte een stenen overkoepeling te maken waarbij de **kruisribben** de druk van het dak opvangen en de ruimte tussen de kruisribben in kan worden opgevuld met lichter materiaal. Vandaar dat er veel romaanse kerken in Normandië staan (Caen, St. Etiënne etc.). Met de verovering door Willem de Veroveraar van Engeland werd de techniek ook in Engeland geïntroduceerd, zoals in de kathedraal van Durham. In Duitsland werd er verder gewerkt aan de Ottoonse kerken waarbij de voorbeelden uit Normandië en

Engeland werden overgenomen. Hiernaast nog een voorbeeld van kruisribben, waarbij je ziet dat de kruisribben dik en stevig zijn en de ruimte ertussen minder dik hoeft te zijn.

Voordat kruisribben waren uitgevonden, moest het dak van hout zijn gemaakt, of van zogenaamde stenen “tongewelfen” zoals in het oude Rome of in Mycene. Bij een tongewelf is het dak gevormd als een halve ton, waarbij de stenen op elkaar zijn gestapeld en in het midden met een **sluitsteen** worden verbonden. Zo’n gewelf is echter ook enorm zwaar en het vereist erg sterke muren. Het lukte niet goed om de grootste overkoepeling, namelijk van het schip, met een tongewelf te bouwen. De zijwaartse kracht van zo’n groot tongewelf maakte enorme muren noodzakelijk die vaak niet meer praktisch haalbaar waren. De kleinere overkoepelingen van de transepten of zijbeuken konden vaak wel met tongewelfen worden gemaakt.

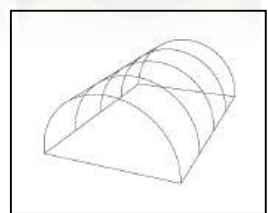

Romaanse kerk - vier kruisribben

Romaans - Cluny - 1050
-overgebleven transept

In **Cluny** in Frankrijk werd rond 1050 een heel speciale romaanse kerk gebouwd. Het was onderdeel van een abdij, die de regels van Benedictus weer sterker wilde invoeren. Het werd zelfs een aparte kloosterorde, de Clunyenzen. Het moest hét voorbeeld worden van hoe een kerk moest zijn, sterk ogend en

Tongewelf

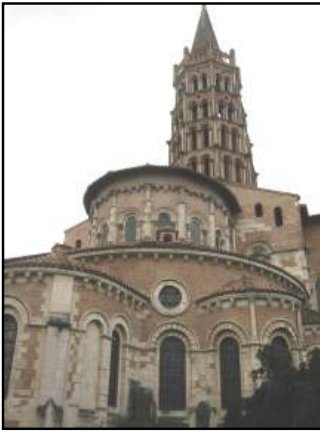
als symbool van de kerk boven de staat. Deze kerk werd gigantisch. In de loop der eeuwen groeide de kerk uit tot de **grootste in de wereld**. In de Franse revolutie in de achttiende eeuw werd de kerk helaas verwoest, alleen delen van de transepten zijn blijven bestaan. Deze transepten zijn echter even groot als vele kerken nu. Als idee hoe de kerk eruit gezien moet hebben, hiernaast een plaatje van een overgebleven transept en een reconstructie van de hele kerk. De abdijkerk van Cluny had torens bij het

westwerk, maar ook op de transepten en op het kruispunt van de transepten en het schip. De kerk werd gebouwd in een kruisvorm, waarbij de oost-transepten groter werden gemaakt zodat een mooie kruisvorm ontstond. De grote doorgetrokken transepten in zo’n kruisvorm vormden een zogenaamd “**dwarsschip**”. Deze kruisvorm werd vanaf de romaanse periode zeer geliefd. Om de apsis aan de oostkant werd een overkapte rondgang gemaakt, een zogenaamde “**kooromgang**”, waar je van de ene kant naar de andere kant om het koor heen kon lopen. Aan de transepten en de kooromgang werden aan de buitenkant kleine **nissen** gebouwd (zoals te zien op de reconstructie). In deze nissen werden **kapellen** gemaakt voor allerlei heiligen, mede om te voorzien in de stroom pelgrims die de kerk aandeden.

Romaans - Cluny - 1050 - reconstructie

Deze **pelgrims** waren op weg naar **Santiago de Compostella** in Spanje. In deze kerk zouden de overblijfselen van de apostel Jacobus liggen en uit heel Europa gingen pelgrims op weg naar Santiago. Er ontstond een netwerk van routes naar Santiago vanuit Nederland, Frankrijk, Duitsland etc. De knooppunten op deze routes vormden de pelgrimskerken, zoals die van Cluny. Een andere bekende (en enorm grote) pelgrimskerk is de St. Sernin in **Toulouse**, uit 1080. Ook deze kerk is in kruisvorm gebouwd en ook hieronder zie je de toren op het kruispunt van het

Romaans - Toulouse - St Sernin - 1080

dwarsschip en het hoofdschip en de nissen bij de kooromgang. In Toulouse kwamen een aantal pelgrimsroutes bij elkaar voordat over de Pyreneeën verder naar Santiago werd getrokken. Uiteraard stond er op het einddoel, in Santiago de Compostella, ook een grote romaanse kerk met een hoog plafond waar je je door de enorme hoge zuilen en kruisribgewelven in Rome moest “voelen”. Nog steeds trekt Santiago, net als Rome, jaarlijks vele duizenden Christelijke pelgrims.

Romaans - Santiago de Compostella - 1120

Hiernaast het interieur van deze kerk. Het symbool van de apostel Jacobus is de **St. Jakobsschelp**. Pelgrims hadden vaak een soort **broche** met

deze schelp (op z'n kop) opgespeld om te laten zien dat ze pelgrim waren. Zie je op een schilderij iemand met een St. Jakobsschelp op de muts of jas gespeld, dan weet je nu waar dat voor is.

Genoeg over de **binnenkant** van de romaanse kerken, laten we eens naar de **buitenkant** gaan kijken. Omdat de romaanse kerk sterke muren moest hebben om het grote gewicht van het stenen dak te kunnen dragen, hebben de romaanse kerken relatief **weinig ramen** en dan ook nog kleine ramen (met rondbogen). Het geheel komt erg massief over. Dat versterkte het gevoel dat de kerk moest geven; een groot en sterk symbool van de eeuwige kracht van het Christendom. De romaanse stijl is dan ook massief en horizontaal (breedte) gericht, ten opzichte van de latere gotische stijl, die licht en verticaal gericht was. Omdat er qua romaanse architectuur weinig speelruimte was om aan de buitenkant iets creatiefs met ramen te doen, werd er wel veel met **verschillende steensoorten** en kleuren gewerkt en werd vooral de omlijsting van de **toegangsdeur** veel aandacht besteed. Was een kerk in de eerdere periodes vooral onopvallend aan de buitenkant en prachtig aan de binnenkant, vanaf de romaanse tijd ging er ook meer aandacht naar de buitenkant van de kerk.

Hierboven links een voorbeeld van de kloosterkerk in **Murbach** (in de Franse Elzas) uit 1150 en rechts de kloosterkerk van **Maria Laach** in Duitsland uit 1150. Het massieve, burchachtige gevoel komt in de aanblik van de kerk van Murbach duidelijk naar voren. Hetzelfde geldt voor de kerk in Maria Laach, waar je ook de verschillende kleuren gebruikte steen kunt zien.

Romaans - Pisa - Proto-Renaissance - 1050 - Baptisterium, kathedraal en klokketoren

Aan de buitenkant werden de muren met veel rondbogen versierd. Op de afbeelding hiernaast zie je vooraan het ronde **baptisterium** (de doopkapel), daarachter de grote kathedraal in kruisvorm en daarachter de scheve klokkentoren van de kathedraal.

Deze klokkentoren begon overigens al over te hellen toen de derde laag gebouwd werd. Deze fout in de funderingsconstructie zorgde er wel voor dat er een wereldberoemd romaans bouwwerk ontstond.

Het interieur van de kathedraal is prachtig versierd met o.a. marmeren vloermozaïeken, maar het heeft wel nog een houten plafond over het schip. De zijbeuken en transepten zijn wel van stenen gewelven voorzien.

Ook in **Florence** zijn er twee bekende voorbeelden van deze zogenaamde proto-renaissance, waar het gebruik van verschillende soorten steen aan de buitenkant duidelijk zichtbaar is. Hiernaast de **S. Miniato al Monte** kerk en het baptisterium van de kathedraal van Florence. Beiden zijn rond 1050 gebouwd.

Je ziet hier aan de buitenkant van de kerk door het gebruik van marmer de rondboog-vorm van de romaanse tijd duidelijk terug komen. Door de symmetrische architectuur en decoratie wordt hier erg duidelijk teruggekeken naar de Grieks-Romeinse bouwstijl. Omdat het om een wedergeboorte van deze klassieke Romeinse stijl ging, wordt de term “proto-renaissance” gebruikt als een soort voorloper van de

latere renaissance stijl. In

Florence wordt wit marmer in

de speklagen afgewisseld met lagen **groen** marmer, in Pisa met lagen bruin marmer. Ook de zuilen binnenin de kerk kennen deze speklaag structuur.

Ook in Nederland zijn er in de romaanse periode flink wat kerken gebouwd. Bekende voorbeelden zijn de **St. Servaas basiliek** en **Onze-Lieve-Vrouwe basiliek** in **Maastricht**.

Romaans - Florence - Proto-Renaissance - 1050 - San Miniato al Monte

Romaans - Florence - Proto-Renaissance - 1050 - Baptisterium kathedraal van Florence

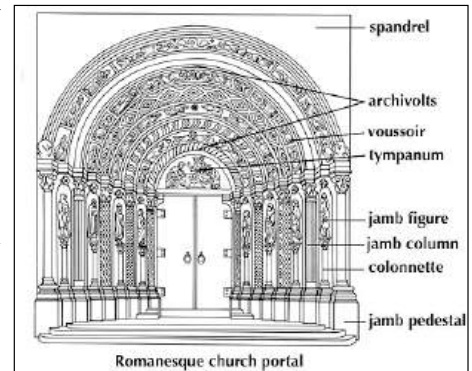
De romaanse beeldhouwkunst

We hadden al gezien dat de buitenkant van de kerk meer versierd ging worden met verschillende soorten steen. Bijzondere aandacht ging er in de romaanse periode uit naar de omlijsting van de toegangsdeuren van de kerk. Je ziet de rondboog constructie in het portaal terugkomen. Een **kerkportaal** in romaanse stijl ziet er als volgt uit:

- Het **timpaan**: gebeeldhouwde voorstelling onder de rondbogen, direct boven de deur
- De **archivolten**: rondbogen boven het timpaan
- De **beeldenrijen** naast de deuren, vaak van heiligen of engelen

Een voorbeeld van zo'n romaans portaal heeft de St Trophime kerk in **Arles** in Frankrijk uit 1180:

Op het timpaan staat Jezus die het laatste oordeel velt over de bezoekers die de kerk binnengaan, omgeven door de vier evangelisten (zie de vorige les). Op de beeldenrij naast de deur staan de apostelen. Voor iedereen die de kerk binnenkwam was de boodschap duidelijk: er zal ooit een oordeel over je leven geveld worden, dus zorg dat je je leven goed leidt. Er staan geen overbodige details. Er hoefde ook geen tekst bij, de boodschap is duidelijk genoeg. De beelden zijn simpel, maar hebben de juiste verhoudingen en zijn iets levendiger. Deze kunstenaar had naar oudere Romeinse voorbeelden gekeken om dit vorm te kunnen geven. De **draperieën** van de gewaden van Jezus en Mattheus kloppen. Er zit niet meer de Karolingische en Ottoonse simpelheid in, het is verfijnder en is meer op de antieke leest gestoeld. Deze kunstenaar wist wat hij deed. Let ook op de uitgebreide **kapitelen** van de kolommen, die rijk bewerkt en fantasierijk zijn gemaakt. Dit soort kapitelen waren nieuw in de kunstgeschiedenis. Het is niet meer een Korinthisch, Ionisch, Dorisch of Romeins kapiteelmotief, maar een nieuwe vorm met fantasiefiguren,

Romaans portaal - St Trophime - Arles - 1180 -
Evangelisten op het timpaan

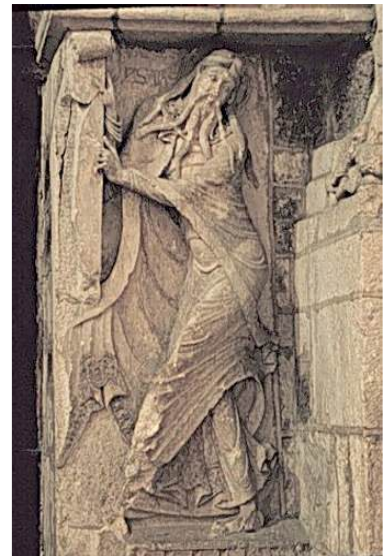
Romaans portaal - St Trophime - Arles - 1180 - Beeldenrij naast ingang

monsters, duivels en geometrische figuren. Dit is het gebruik van beeldhouwkunst om te dienen als "schrift voor de ongeletterden". Begonnen in de Ottoonse tijd met de deuren en de zuil van Bernward, gaat de beeldhouwkunst hier een stap verder. Dit is klassieke beeldhouwkunst met een nieuw Christelijk sausje. De beelden hebben nog iets van de Byzantijnse muurmozaïeken (lange neuzen, voeten naar onder, uitdrukingsloze gezichten) maar er begint meer **fantasie** in te komen.

Romaans - Souillac - 1125 - Duiveltjes in het kapiteel

Ook in de kloosterkerk van **Souillac** in Frankrijk werden rond 1125 sprekende romaanse beelden gemaakt. Hier wordt heel duidelijk de boodschap gebracht dat er **kwade geesten** zijn die op mensenzielen azen en dat de kerk beschermt tegen de verdoemenis. **Duiveltjes** en **monsters** proberen argeloze zielen in te palmen (afbeelding links). Rechts staat de profeet Jesaja, die opvallend **bewegend** wordt afgebeeld.

Romaans - Souillac - 1125 - Profeet Jesaja

De stijve Byzantijnse manier van afbeelden die we nog in Arles zagen is hier verdwenen. We zien meer realisme en beweging in deze figuur terugkomen. Het fantasierijke, rijk gedetailleerde beeldhouwwerk waarbij duivels en kwade geesten een belangrijke rol spelen komt in de romaanse tijd naar voren.

We zien dat ook terug in de **Gloucester kandelaar** uit 1104, die in Engeland is gemaakt en in het Victoria & Albert Museum in Londen staat. De kandelaar is gemaakt van verguld brons. We zien fantasiefiguren, draken, duivels en slangen die de zielen van de mensen proberen te winnen. De stijl is dus niet alleen gebruikt in de beeldhouwkunst, maar ook in het bronsgieten van die tijd. Zie je een rijk bewerkt stuk met veel **fantasiefiguren** die een soort beeld van de hel oproepen, dan kan het best een romaans stuk zijn. Ook hier is de boodschap duidelijk: de kerk beschermt tegen de verdoemenis.

Romaans - Gloucester kandelaar - 1104 - Victoria & Albert Museum - Londen

Er zijn in de beeldhouwkunst twee kunstenaars uit de romaanse periode die we bij naam kennen. De eerste heette **Gislebertus**, hij heeft de meer dan duizend figuren gemaakt voor de kathedraal van **Autun** in Frankrijk rond 1130. Als we kijken naar het timpaan van deze kerk dan zien we weer de beelden van hel en verdoemenis

Romaans - Gislebertus - 1130 - Kathedraal van Autun

met de duiveltjes terugkomen. Christus staat ertussen die op de dag des oordeels zal beslissen over de ziel van de mensen die de kerk bezoeken. Afgebeeld rechts zie je het romaanse portaal van de kathedraal van Autun, links zie je een detail van het snijwerk van het timpaan. De zielen van de overledenen worden door monsters opgepikt en gewogen. Verschrikte gezichten bij diegenen die letterlijk naar de hel gaan.

Romaans - Gislebertus - 1130 - Portaal Kathedraal van Autun

Romaans - Gislebertus - 1130 - Eva- Kathedraal van Autun

Het meest bekende werk van Gislebertus uit de kathedraal van Autun is de afbeelding van [Eva die net de appel plukt](#). Ze kijkt verleidelijk naar Adam en ziet er opvallend natuurgetrouw uit voor middeleeuwse begrippen. Ze heeft golvend lang haar dat over de schouders valt. Een boompje verhuult dan wel haar middel, maar het is duidelijk dat ze [naakt](#) is afgebeeld. De verhoudingen kloppen en ook hier lijkt meer beweging in te zitten. De stijl van Gislebertus zou decennia lang invloed hebben op het romaanse beeldhouwwerk, je zou Gislebertus kunnen zien als de

Michelangelo van de romaanse periode. Bedenk dat de beelden van de romaanse kerken in die periode tevens waren [beschilderd](#), zodat de kracht van de boodschap nog duidelijker was dan wat wij nu zien.

Een tweede kunstenaar die we van naam kennen uit de romaanse tijd is [Reinier van Huy](#), die het [doopvont](#) heeft gemaakt rond 1115 dat in de St. Bartholomeuskerk staat in [Luik](#). Het doopvont werd oorspronkelijk gedragen door twaalf ossen die de apostelen voorstellen (er zijn twee ossen verdwenen, het zijn er nu nog tien). Het is gegoten middels de verloren was techniek (zie eerdere lessen) en we zien hier dat de klassieke Griekse techniek van het [bronsgieten](#) weer tot leven komt. De figuren rondom kloppen in proportie en zijn zeer gedetailleerd gegoten. Eigenlijk is Reinier van Huy daarmee een voorloper van de latere Renaissance kunstenaars. Het zijn dit keer geen monsters en duivels, maar normale taferelen uit de bijbel. Deze Reinier van Huy was de goudsmid van de stad Huy aan het begin van de twaalfde eeuw en je kunt gerust stellen dat hij zijn tijd ver vooruit was.

Romaans - Reinier van Huy - 1120 - Doopvont - St Bartholomeuskerk - Luik

De [Eva van Gislebertus](#) en het [doopvont van Reinier van Huy](#) zijn dus kunstwerken uit de romaanse periode om te onthouden. Opvallend is dat we de namen weer weten van kunstenaars. Dat was sinds de Griekse tijd niet meer het geval geweest. De opkomende organisatie van [gilden](#) van handwerkers is hier belangrijk in geweest. Er zijn lijsten bijgehouden van de goudsmiden en bronsgieters van de steden en van belangrijke ambachtslieden zoals de meester beeldhouwers die aan een kerk werkten. We komen dus weer terug in een tijd waarin de kunstenaar zelf weer centraal komt te staan. In de romaanse tijd nog niet van alle kunstwerken, maar vanaf de romaanse periode zien we dit steeds meer plaatsvinden.

De romaanse schilderkunst

Met schilderkunst in de middeleeuwen tot en met de romaanse tijd bedoelen we eigenlijk de [verluchtingen](#) in de bijbels en gebedenboeken. In de Karolingische tijd werden alleen de evangelisten afgebeeld in de verluchtingen terwijl ze schrijvend aan een tafel zaten. Het was gebruikelijk een hoofdstuk te beginnen met een afbeelding van de schrijver en dat waren nu eenmaal de vier evangelisten. In de Ottoonse tijd werden de evangelisten niet meer

schrijvend afgebeeld, maar in vrijere houdingen (vaak wel met de geschriften op de schoot of in de hand). Ook kwamen er Byzantijnse motieven in de verluchtingen (gouden achtergronden, betere draperieën) en werd de inhoud van het verhaal weergegeven in plaats van alleen een schrijvende man. In de romaanse verluchtingen wordt het pad van het afbeelden van de evangelisten verlaten en worden er afbeeldingen gemaakt van [passages uit de bijbel](#). Het ging dus niet meer om het afbeelden van de [evangelist](#), maar om het afbeelden van het [verhaal](#)! Als je de plaatjes bekijkt weet je waar de tekst over gaat. Dit was pas echt het gebruik van afbeeldingen als schrift voor de ongeletterden zoals Gregorius het bedoeld had. In de eerste middeleeuwen tussen 400 en 600 werd dit al gedaan weet je nog (denk aan het verhaal van Jacob in de u-bocht uit de Weense Genesis), maar vanaf de Merovingische tijd niet meer. Vanaf de romaanse tijd komt dit weer terug. De figuren blijven simpel getekend en de gezichtsuitdrukking blijft emotioneel, maar je ziet duidelijk een getekend verhaal.

Romaans - Annunciatie - rond 1150

Kijk bijvoorbeeld naar deze twee romaanse tekeningen die rond 1150 gemaakt zijn. Eerst een annunciatie. Je ziet de engel Gabriël bij Maria die aankondigt dat ze een kind gaat krijgen. Boven Maria daalt de [heilige geest](#) neer in de vorm van een sterk licht uit een soort zon en een [duif](#). Maria lijkt een beetje verschrikt en heft haar handen omhoog –maar haar gezicht blijft [emotioneel](#). We zullen zien dat emoties in de schilderkunst pas terugkomen in de gotische tijd. Dit plaatje is duidelijk. We weten waar de tekst over gaat. De gewaden hebben misschien nog niet de perfecte natuurlijke plooiing en de handen en voeten zijn misschien nog te groot, maar de boodschap is helder. De kunstenaar heeft daarnaast met de blauwe rand waar de figuren in staan, de rechtervleugel van de engel overheen staat en de duif uitkomt, een soort simpele [dieptewerking](#) proberen te bereiken. Er werd voorzichtig nagedacht over de plaats waar iets in de tekening moest staan om een beetje dieptewerking te krijgen.

De gouden achtergrond en de vorm van de draperieën bouwt voort op de Ottoonse kunst, waarschijnlijk dus een tekening uit de romaanse tijd uit het Duitse gebied (en dat klopt ook). Dus: het verhaal staat centraal, emotionele gezichten, beetje gevoel voor dieptewerking, simpele tekeningen.

Laten we eens kijken naar een tweede voorbeeld, ook rond 1150 gemaakt. Het toont de heilige [Verona](#). Deze dame had, om een arme ziel te helpen, wijn gestolen van een rijke. De rijke (links) wijst naar Verona om haar te beschuldigen. De priester –met stola- in het midden kijkt wat er in de kruik zit die ze meenam, Verona (rechts, de naam staat erbij geschreven) blijft staan om in de kruik te laten kijken. Volgens het verhaal bleek toen in de kruik gekeken werd dat de wijn was veranderd in water, en Verona mocht doorlopen. Een moment uit het verhaal wordt dus nagetekend. Met de zuil op de achtergrond die kleiner is dan Verona wordt weer een beetje dieptewerking erin gebracht. Hier ontbreekt de gouden Byzantijns/ Ottoonse achtergrond, al heeft de plooiing van haar jurk en de plaatsing van de voeten nog wel iets Byzantijns. Begin je het verschil tussen Karolingische, Ottoonse en romaanse afbeeldingen te begrijpen?

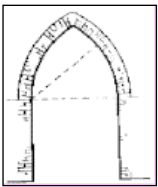
Romaans - heilige Verona - 1138 - Landesbibliothek - München

Tot zover de romaanse kunst, laten we eens gaan kijken hoe het gaat met de kunst vanaf 1150.

Architectuur in de gotiek

De romaanse kunst heeft eigenlijk maar kort bestaan, vanaf 1050 tot 1150-1200. Hooguit 150 jaar. Een belangrijke periode door de bouw van de vele kerken, de technologische verbeteringen in de architectuur met de stenen plafonds met de rondbogen, het gebruiken van beeldhouwwerk rond de portalen van de kerk en het beginnen met de verhalende afbeeldingen. Maar rond 1150 gebeurde er iets wat deze romaanse kunst meteen ouderwets maakte. We beginnen weer met de architectuur.

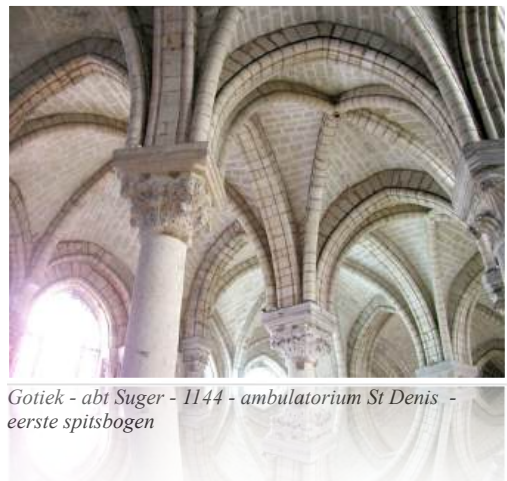
De [romaanse architectuur](#) werd gekenmerkt door [rondbogen](#). Het gebruik van rondbogen heeft twee belangrijke nadelen. Ten eerste ligt bij rondbogen de afstand tussen twee pilaren vast: omdat de rondboog een perfecte halve cirkel is, is de afstand tussen twee pilaren de doorsnede van die cirkel. Niet meer en niet minder. Je kunt dus minder spelen met de grootte van de cirkels en de plaatsing van de kolommen. Ten tweede maakten de rondbogen het noodzakelijk om zeer sterke muren neer te zetten met weinig ramen en zag de kerk er eerder uit als een fort dan een hemels paleis. Als je een nog slimmere manier kon bedenken om de druk van de gewelven op te vangen dan rondbogen, dan kon je letterlijk en figuurlijk veel lichtere kerken maken.

Nu was er een abt van een kloosterkerk in [St. Denis](#), bij Parijs, die vond dat de kerk meer de uitstraling moest hebben van het hemelse Jeruzalem en het bijbehorende hemelse licht. Deze abt heette [Suger](#). Hij liet in 1144 de koorgang van zijn kerk maken volgens een revolutionair nieuw principe: door gebruik te maken van zogenaamde “[spitsbogen](#)”.

Bij een spitsboog is de overkoepeling niet gemaakt in de vorm van een perfecte halve cirkel, maar door twee bogen in een spitse punt bij elkaar te laten komen. Het klinkt simpel, maar je moet er maar opkomen. Hierdoor kun je meer spelen met de afstand tussen pilaren (je maakt het iets spitzer of stomper naar gelang je wens) en een spitsboog kan een nóg sterkere druk opvangen dan een rondboog. Hierdoor werd het niet meer noodzakelijk om enorme muren neer te zetten en konden er daardoor veel meer [ramen](#) in de muren geplaatst worden. Er kwam weer licht in de kerk! De architectuur van een kerk kon daardoor totaal nieuw worden opgebouwd. Deze nieuwe manier van bouwen met spitsbogen wordt [gotiek](#) genoemd.

Bijgaand een afbeelding van de wereldberoemde [koorgang](#) of ambulatorium [van de kerk in St Denis](#). Je ziet het gebruik van spitsbogen en het feitelijk ontbreken van grote muurpartijen. Waar in de romaanse tijd een muur gezeten zou hebben, zit in de gotische tijd een raam. De koorgang is een zee van licht. Het gewelf lijkt te zweven in de ruimte! Deze uitvinding werd snel verspreid in Europa en iedereen ging met spitsbogen bouwen in plaats van rondbogen. Rondbogen waren opeens ouderwets. Een persoon om te onthouden dus, deze abt [Suger](#), de opdrachtgever van de spitsboog-innovatie.

Gotiek - abt Suger - 1144 - ambulatorium St Denis - eerste spitsbogen

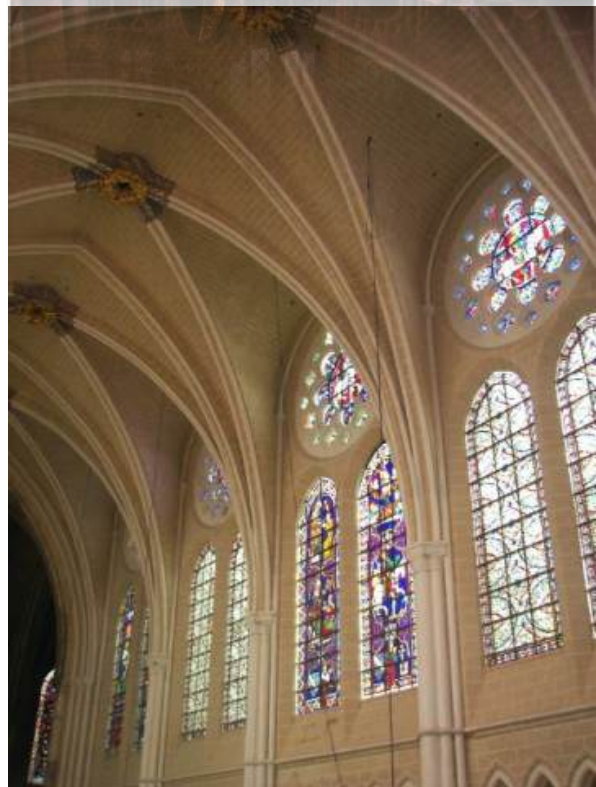
Met behulp van spitsbogen kon je dus kerken maken die alleen opgebouwd waren uit zuilen die omhoog doorliepen in kruisgewelven met spitsbogen. In de muren konden vele raampartijen gemaakt worden, die werden gemaakt met [glas-](#)

in-lood. Het lijkt daarmee een beetje op het bouwen van een enorme broeikas. Als je het Hemelse Licht in de kerk kon laten komen, gaf glas-in-lood een extra speciaal effect. Een kerk die volgens deze manier van “broeikas” bouwen is gemaakt is de **Sainte Chapelle** in **Parijs** die, 100 jaar na de kerk in St Denis, rond 1240 gebouwd is. De zware zuilen ontbreken, de zware muren ontbreken, er blijft alleen een geraamte van hoog doorlopende spitsbogen over met veel glas-in-lood ertussen. Bedenk wat de eerste bezoekers moeten hebben gevoeld. Was de kerk in de **romaanse** tijd vooral een robuuste **vesting** die bescherming bood tegen het kwaad dat overal op de zielen loerde, in de **gotische** tijd werd de kerk een voorbeeld voor de **hemel zelf**. Een gotische kerk is niet donker maar licht, omdat er weer grote ramen mogelijk waren.

Gotiek - 1240 - Ste Chapelle - Parijs

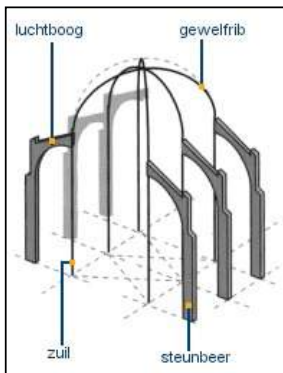
Een andere beroemde gotische kerk, die rond 1230 gebouwd is, is de kathedraal van Chartres. Ook hier zien we de gebrandschilderde glas-in-lood ramen en de ranke zuilen. Je ziet dat in een gotische kerk de lijnen **verticaal** lopen, omhoog reikend naar de hemel. In een romaanse kerk lopen de lijnen klassiek **horizontaal**. We zullen zien dat in de loop van de kunstgeschiedenis deze afwisseling van horizontale naar verticale lijnen vaker terugkomt: Romaans = horizontaal, gotisch = verticaal; renaissance = horizontaal; barok en rococo = verticaal; neoklassiek = horizontaal. Ook de torens van de kerk worden ranke torens die hoog de hemel in reiken. Alles maakt een smallere, hoge, ranke indruk. Dit alles werd mogelijk gemaakt door het doorvoeren van de uitvinding van de spitsbogen. Vooral in Frankrijk, waar deze gotiek haar oorsprong vond, werden in rap tempo gotische kerken gebouwd. Bekend zijn ook de kathedraal van **Reims**, waar we in de gotische beeldhouwkunst nog op terugkomen en, misschien de beroemdste van allemaal, de **Notre Dame** van Parijs die rond 1250 werd voltooid.

Gotiek - 1230 - Kathedraal van Chartres

Het eerste om te onthouden hoe je een gotisch bouwwerk herkent is dus het gebruik van **spitsbogen**. Sommige kerken werden gestart in romaanse stijl met rondbogen, maar eindigden met het toepassen van spitsbogen. De rondbogen staan dan nog bij het westwerk, de apsis is dan vaak gemaakt met spitsbogen. Deze kerken zijn dan vaak rond 1150-1200 gebouwd, toen de nieuwe gotische stijl snel opkwam.

Het gebruik van spitsbogen had echter toch een probleem. Als je hoge, ranke kerken wilde bouwen met maar weinig muren, dan was de druk van het dak toch te zwaar om dit alleen met de weinige zuilen te steunen. Er ontstond een druk van bovenaf die de dunne zuilen naar buiten wilde duwen. Hierdoor moesten die ranke zuilen extra ondersteund

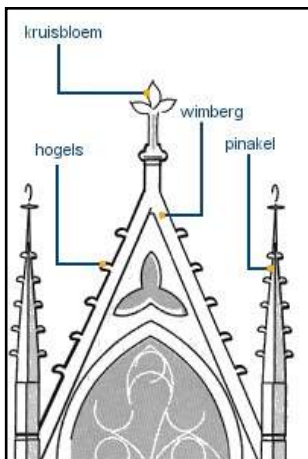

worden. Aan de lagere buitenmuren van de zijschepen van de kerk kon dit nog met “steunberen” worden gedaan: verdikkingen op sommige plaatsen in de buitenmuur die het geheel op haar plaats hielden. De hogere muren van het **schip** vormden een ander probleem. Als je hier verstevigingen moest aanbrengen in de muren, ging net het speciale effect van de vele raampartijen verloren. Daar werd ook wat op gevonden, namelijk het gebruik van “**luchtbogen**”. Het hoge schip werd van buitenaf op haar plaats gehouden met een geraamte van vliegende zijsteunen. Die luchtbogen namen niet teveel licht weg, terwijl de noodzakelijke extra steun wel geboden werd.

Kijk bijvoorbeeld eens naar de **Notre Dame** in Parijs. Je ziet duidelijk dat het schip op haar plaats wordt gehouden middels deze luchtbogen. gotische kerken hebben dus een **tweede kenmerk** naast het gebruik van spitsbogen van binnen, namelijk het gebruik van **luchtbogen** van buiten. Van voren zie je deze luchtbogen niet, omdat ze uit het zicht worden gehouden door de frontale gevel met de torens van het westwerk. Van opzij en van achter vallen deze luchtbogen echter meteen op. Door deze luchtbogen ziet de kerk er iets minder fraai uit van buitenaf, omdat de kerk van bovenaf gespalkt is. Maar hierdoor werd het wel mogelijk om van de hele kerk vanuit de binnenkant gezien, een omhoog reikende zee van licht te maken.

Gotiek - 1250 - Notre Dame - Parijs

Naast spitsbogen en luchtbogen, zijn er andere architecturale kenmerken van een gotisch bouwwerk, namelijk het gebruik van kruisbloemen, hogels en pinakels. Kruisbloemen zijn ornamenten gemaakt van drie bloembladen, die de ruimte vullen van een spitsboog of bovenop het dak werden geplaatst. Hogels zijn een soort haakjes in het dak of de daklijst, die de lijnen verder versieren. **Pinakels** zijn kleine ranke torentjes, die het effect van het verticale, naar de hemel reikende bouwwerk accentueren. Werden in romaanse bouwwerken verschillende steensoorten gebruikt om het massale van de muren te onderbreken, in de gotische bouwwerken wordt de verticale werking ondersteund door het toepassen van ornamenten zoals deze kruisbloemen, hogels en pinakels en worden de verschillende steensoorten achterwege gelaten.

Kijk bijvoorbeeld eens naar het stadhuis van **Middelburg**, dat rond 1450 is voltooid. Hoewel dit een voorbeeld is van de late gotiek, zien we de toepassing van de ornamenten aan de buitengevel zoals de pinakels direct. Het verticale effect wordt hierdoor onderschreven. Je ziet ook dat niet alleen kerken volgens de gotische normen werden gebouwd, maar ook belangrijke andere bouwwerken zoals een stadhuis.

Gotiek - 1450 - Stadhuis - Middelburg

We zetten de belangrijkste verschillen tussen de romaanse en de gotische bouwstijl nog eens op een rijtje:

Romaans	Gotisch
Rondboog	Spitsboog
Dikke, zware muren	Lichte muren/luchtbogen
Kleine ramen	Grote ramen
Variaties in steen	Pinakels, hogels
Breedte, robuust	Hoogte, hemelreikend

De gotische beeldhouwkunst

Waren de beeldhouwwerken in de romaanse tijd nog emotieloos en statisch, in de gotiek komt er emotie, uitdrukking en zwier in de beelden. De beelden lijken meer tot leven te komen en de kunstenaars doen nog meer hun best de beelden levensecht te laten lijken. De beelden komen ook meer los te staan van hun achtergrond. Laten we eens een romaans beeld met een gotisch beeld vergelijken.

Romaans - 1130 - Gislebertus - Autun

Links een beeld van de **romaanse** meester Gislebertus uit de kathedraal van **Autun**, rechts beelden uit de gevel van de **gotische** kerk van **Reims** uit 1225. De romaanse beelden zijn nog niet levensecht, hebben allerlei fantasiewezens en plantaardige vormen op de

Gotiek - 1225 - Beeldengroep Kathedraal - Reims

achtergrond en zijn nog sterk verbonden met de achtergrond. De gotische beelden rechts stellen een annunciatie en een visitatie voor, de beelden lijken meer levensecht, hebben een uitdrukking op de gezichten en staan losser van hun achtergrond. romaanse beelden staan 50% uit de muur, gotische beelden staan 75% uit de muur. Het geheel lijkt meer tot leven te komen. De draperieën zijn ook levensechter uitgebeeld. De kunstenaar doet meer zijn best om het verhaal te vertellen in een meer **realistisch plaatje**, waar de romaanse kunstenaar alleen het verhaal belangrijk vindt. Kijk maar eens naar een detail van deze beelden, het gezicht van de engel Gabriël van de annunciatie: Je ziet een **echt gezicht**, dat glimlacht als hij de boodschap aan Maria brengt. Er zit opeens leven in het beeld! Als je kijkt naar Maria bij de visitatie (het tweede beeld van rechts) zie je dat er een zwier in de houding van Maria zit. Je ziet een soort **S-vorm** in het beeld. Dat wordt “de gotische S-vorm” genoemd. Het gaat nog steeds om het uitdrukken van een Bijbels verhaal en het overbrengen

Gotiek - 1225 - Gabriël - Kathedraal - Reims

Gotiek - 1245 - Uta - Naumburg

van een boodschap, maar men gaat het realistischer en met meer schwung brengen alsof je zelf bij de visitatie aanwezig bent.

Kijken we eens naar één van mijn favoriete beelden uit de gotiek, de schone dame Uta uit de kathedraal van Naumburg in Duitsland uit 1245. Het gaat hier om een beeld van de vrouw van de stichter van de kerk, niet om een Bijbelse voorstelling. Je ziet haar staan in haar winterkleed, los van de muur, kroon op het hoofd en met een uitstraling van eeuwige schoonheid.

Ze lijkt het een beetje koud te hebben en houdt haar kraag voor het gezicht. Dit is een middeleeuwse schone die zo van haar sokkel kan stappen en de kerk in kan lopen. De gotiek brengt weer leven in de beelden!

Als we eens kijken naar de portalen van de gotische kerken, dan zien we dat de voorstellingen ook veel meer levensechtheid krijgen. De volgende beeldengroep staat boven de toegangsdeur van de kathedraal van Straatsburg, gemaakt in 1220. Het stelt de dood van Maria voor. De apostelen staan om haar doodsbed heen, met diepe droefenis op hun gezichten. Maria Magdalena op de voorgrond houdt haar handen bij elkaar gevouwen ten teken van gebed. Er zit dramatiek en expressie in. Je voelt de emotie in de gezichten, de kleden hebben weer Grieks-achtige realistische plooien. Maria Magdalena is zittend ervoor geplaatst, waardoor er een dieptewerking in de beeldengroep ontstaat. Het wordt duidelijk, er is een golf van realisme en expressie door de beeldhouwkunst gekomen in een zeer korte tijd.

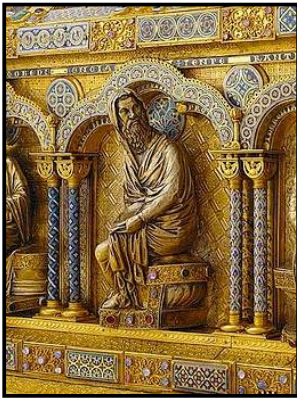
Gotiek - 1220 - Dood van Maria - Straatsburg

Laten we ook eens kijken naar twee voorwerpen uit de edelsmeedkunst uit de gotiek. Als eerste een gouden beeld van Maria, gemaakt door een onbekende Franse goudsmid rond 1330.

Het is gemaakt van verguld zilver, email en edelstenen, is 69 cm hoog en staat in het Louvre in Parijs. We zien Maria weer in een zwierige S-vorm. De draperieën zijn zeer gedetailleerd en levensecht weergegeven. We zien een echte moeder en een kind dat naar het gezicht van de moeder grijpt. Het is nog steeds een Maria-met-Jezus, maar het is levensechter en zwieriger geworden en met meer expressie. Topstukken als deze, die bedoeld waren voor de kapel van een koning, zijn een toonbeeld van de vooruitgaande kennis en vakwerk van de goudsmiden. De motieven werden nog steeds door de heersende mode opgegeven (madonna's, bijbelvoorstellingen, afbeeldingen van stichters van kerken), maar de kunstenaar kreeg meer vrijheid zijn eigen vakwerk tentoon te stellen omdat de levensechtheid er meer in mocht komen. Het ging niet meer alleen om het verhaal en de boodschap zelf, het ging om het verhaal in een levensechte situatie.

Gotiek - 1330 - Maria met Jezus - Louvre - Parijs

Gotiek - 1182 - Nicolaas van Verdun - Driekoningenschrijn - Dom van Keulen

Als tweede kijken we naar een ander topstuk van edelsmeedkunst uit de gotiek. Het gaat om de zogenaamde 'driekoningenschrijn' uit 1182 die in de dom van Keulen staat. Deze kist, die als **relikwie** gemaakt is om het gebeente van de **drie koningen** in te bewaren, is gemaakt door **Nicolaas van Verdun**. Het is gemaakt van vuurverguld zilver, email en edelstenen en lijkt op een kleine basilicakerk met een schip en twee zijbeuken. Op de zijkanten staan taferelen uit de bijbel in twee lagen boven elkaar en doet zo een beetje aan de sarcofaag van Junius Bassus denken (weet je nog?). Maar als we de individuele beelden bekijken, dan zien we dat de figuren meer tot leven zijn gekomen en gedetailleerder zijn afgebeeld, met een expressie op hun gezicht. Ze komen ook een beetje van hun achtergrond los. De boodschap is duidelijk, zowel op de beelden op de muren van de

kerken als op de beelden van de edelsmeedkunst zien we dezelfde gotische patronen ontstaan. Deze Nicolaas van Verdun is dus een gotische kunstenaar om te onthouden. Ging het in de romaanse tijd om de boodschap dat de kerk beschermde tegen het kwaad dat op de loer lag, in de gotiek gaat het om het **levensecht** uitbeelden van dat **verhaal** met herkenbare figuren en met pracht en praal om de overwinning van God aan te tonen. Wat er afgebeeld moet worden staat vast, maar er komt nog meer vrijheid voor de individuele uitwerking; het hoeft niet meer eenheidsworst te zijn. En hoe makkelijker je de individualiteit kunt herkennen, hoe belangrijker de kunstenaar zelf wordt. Je kunt een individuele "stijl" van werken herkennen zodat je bij een kunstwerk zonder signering nog steeds de maker kunt achterhalen. Sinds de Griekse tijd was dat niet meer het geval, in de gotiek komt dit pas weer terug.

Gotiek - 1182 - Nicolaas van Verdun - Driekoningenschrijn - Dom van Keulen

Twee andere beeldhouwers maakten ook ware faam in de gotiek. De eerste was **Nicola Pisano**, die de **eerste grote kunstenaar** werd **sinds de oudheid**. Hij is het meest bekend van zijn **kansel** uit het **baptisterium** van de kathedraal van **Pisa** uit 1260. Hij maakte zeer levendige en natuurgetrouwe beelden op dit kansel, die niet eerder waren gemaakt. Op elk vlak beeldde hij diverse verhalen door elkaar af, zodat het geheel een wat drukke indruk maakt. Let bijvoorbeeld op de schapen en de geit rechtsonder, die eerder speels dan strak zijn vormgegeven. Zo was de stal van Bethlehem nog niet eerder weergegeven. De plooiingen herinneren aan de oude Griekse of Romeinse beelden. Zijn werk zette veel andere kunstenaars aan om ook in een meer realistische manier te gaan werken. Pisano was al beroemd tijdens zijn leven en dankzij hem zette de trend van levensechtheid en detaillering sterk door. Dus naast de scheve toren van Pisa staat in de doopkapel een ander wereldberoemd werk!

Gotiek - 1260 - Nicola Pisano - Kansel Baptisterium - Pisa

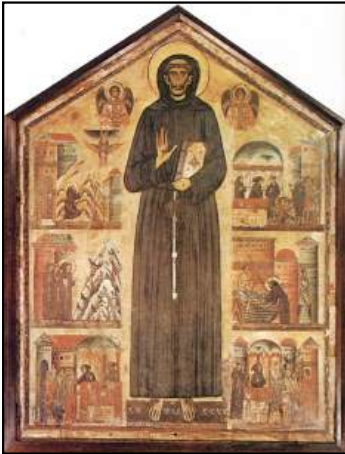

Gotiek - 1386 - Peter Parler - zelfportret - Dom St Vitus - Praag

De tweede belangrijke beeldhouwer was de Duitser **Peter Parler**, die in **Praag** werkte. Hij maakte rond 1350 voor de St. Vitusdom in **Praag** 21 portretbustes die zeer levensecht werden uitgebeeld. De bekendste daarvan is wel de portretbuste van zichzelf, die daarmee meteen het **eerste zelfportret** van een kunstenaar **in de kunstgeschiedenis** werd. Zijn beelden komen krachtig en natuurgetrouw over, met een sterke expressie. Hij werd zelf dus het voorbeeld in portretbustes.

De gotische schilderkunst

Bracht de gotiek al een revolutie met zich mee in de bouw- en beeldhouwkunst, de veranderingen in de [schilderkunst](#) zijn nog groter. Hier gaan we beginnen met de “Grote Kunstenaars” die we als student kunstgeschiedenis zeker moeten kennen. Wisten we uit de beeldhouwkunst en architectuur tot nu toe maar sporadisch de naam van een kunstenaar (Odo van Metz, Reinier van Huy, Gislebertus, Nicolaas van Verdun, Nicola Pisano en Peter Parler), nu gaat het feest pas echt beginnen! En als het gaat om vernieuwingen in de schilderkunst, dan beginnen we in [Italië](#).

Gotiek - 1235 - Bonaventura Berlinghieri - St. Franciscus - Pescia

Tot 1250 werd in Italië voortgeborduurd op de Byzantijnse stijl. Men noemde dit “[Maniera Greca](#)”, oftewel de Griekse manier van schilderen. De werken hebben een goudkleurige achtergrond, de gezichten zijn emotioneel en “heilig” en lijken te zweven op de achtergrond. De ‘icoon-stijl’ dus. Met hangende voetjes. Hiernaast een voorbeeld van Bonaventura [Berlinghieri](#) uit 1235. Het stelt de heilige [St. Franciscus van Assisi](#) voor, die negen jaar eerder was gestorven. Naast St. Franciscus zijn voorstellingen uit zijn leven weergegeven. Deze schilderijen waren bedoeld als altaarstukken voor de kerken en omdat St. Franciscus in korte tijd een zeer populaire heilige was geworden, werden veel kerken in het teken van St. Franciscus gebouwd (zoals de St. Franciscus kerk in Pescia, waar dit schilderij hangt). Maar de traditionele Maniera Greca zou in korte tijd veranderen.

De grootmeester van de Maniera Greca en de [stamvader](#) van de Italiaanse schilderschool was een kunstenaar genaamd [Cimabue](#). Onthoud deze naam. Hij bracht als eerste meer levendigheid en perspectief in de schilderijen en zette latere kunstenaars aan om deze modernere Maniera Greca stijl verder te ontwikkelen. Kijken we bijvoorbeeld naar zijn meesterwerk “[De getroonde Madonna met engelen en profeten](#)” uit 1280, wat te zien is in het Uffizi Museum in Florence. De madonna en Jezus zijn nog traditioneel Byzantijns uitgebeeld, al komt er iets van een glimlachende uitdrukking op Maria’s gezicht. We zien daarnaast een symmetrische opbouw van het schilderij en scherpe contouren. De figuren lijken niet meer te zweven. Met de troon wordt een suggestie van diepte gewekt. De profeten onderaan zijn meer realistisch uitgebeeld en niet meer in de traditionele Maniera Greca stijl. Cimabue zette hiermee een nieuwe trend van [verandering](#) in. Een naam om te onthouden dus. Cimabue werd rond 1240 in Florence geboren en stierf er ook in 1302.

Hij heette eigenlijk Giovanni, maar werd Cimabue genoemd, wat minder vleidend “ossenkop” betekent. Hij schijnt dan ook oerlelijk geweest te zijn.

Gotiek - Cimabue - 1280 - Getroonde Madonna - Uffizi - Florence

Hij was tijdens zijn leven al een bekend kunstenaar en leidde een luxe leventje. Zijn vader stuurde hem als kind naar het klooster van Santa Maria Novella in Florence, waar hij al zijn schoolboeken volkliederde. Hij werd daarop maar

ondergebracht bij de Griekse icoonschilders in Florence, die hij echter in korte tijd ver achter zich liet. Een van zijn meest prestigieuze opdrachten was het aanbrengen van fresco's in de grafkerk van St. Franciscus in Assisi. Cimabue ligt begraven in de Santa Maria della Fiori kerk in Florence, waar op zijn grafschrift staat: "Zoals Cimabue geloofde het veld van de schilderkunst aan te voeren tijdens zijn leven, zo voerde hij dit aan, nu voert hij de sterren aan."

Gotiek - Duccio - 1308 - Maesta - Museum van de Dom - Siena

bijbel. Als we een detail bekijken van de achterkant van het schilderij (de voor- en achterkant zijn in 1711 van elkaar losgezaagd zodat ze makkelijker te bekijken waren...), dan zien we de verhalende stijl duidelijker. Op dit tafereel wordt Jezus voor de derde keer "ontkend" door Petrus (de haan linksboven kraait). Er is een soort **perspectief** te zien in de muren van het gebouw. De figuren zijn levensecht getekend, je wordt meegenomen in het verhaal zoals het er in het echt zou moeten hebben uitgezien. **Duccio** gaat dus een stap verder in de stijl van Cimabue en is opnieuw een schilder om te onthouden. De Maesta is dus zoals gezegd in 1711 in verschillende stukken gezaagd en een aantal panelen van het totale werk zijn inmiddels over de wereld verspreid. In Nederland hangt ook een paneel van Duccio's Maesta (de aartsengel Gabriël, in het Kasteel Huis Bergh in 's Heerenberg). Het Metropolitan Museum of Art in New York kocht in 2004 een schilderij van Duccio (Madonna met Kind) aan voor 45 miljoen dollar. Duccio heet volledig Duccio di Buoninsegna en werd in 1255 in Siena geboren en stierf er in 1319. Van hemzelf zijn weinig smeulige verhalen bekend. Wel weten we dat hij getrouwd was en zeven kinderen had. Anders dan Cimabue **signeerde** hij zijn werk, hij was zich dus bewust van zijn kunnen.

Gotiek - 1308 - Duccio - Verraad van Petrus - Museum vd Dom - Siena

Op de Maesta staat als onderschrift: "Heilige moeder van God, bescherm Siena, wees het leven voor Duccio, omdat hij je zo mooi geschilderd heeft". Geen geval van valse bescheidenheid dus.

Gotiek - 1305 - Giotto - Fides - Arenakapel - Padua

Dan komen we nu aan bij dé grootmeester himself. Schilderden Cimabue en Duccio in een (gevorderde) Maniera Greca, later kwam een kunstenaar aan het licht die de kunstgeschiedenis volledig op haar kop zette. **Zelden heeft een kunstenaar zoveel impact gehad op de kunst.** Zijn naam was **Giotto**. Zijn meest bekende werken zijn muurschilderingen (**fresco's**). Tussen 1302 en 1305 beschilderde hij de muren van een kapel in **Padua** met verhalen uit de bijbel. Daaronder schilderde hij de personificaties van deugden en ondeugden. Laten we eens kijken naar de deugd “het geloof” (of “fides”), een vrouw met een kruis in de ene hand en een schriftrol in de andere. **Het lijkt op een beeldhouwwerk, maar het is een fresco.** Er wordt de illusie gewekt dat het een vrijstaand beeld is. We zien het **perspectief** van de armen, de schaduwen van de plooien en de hals. Deze dame kan zo van de muur afstappen en de kerk inlopen (net zoals de gotische beelden als de Uta van Naumburg, weet je nog?). Maar dit is een schilderij! Zoiets als dit was in geen duizend jaar gemaakt. Hij kon de illusie van ruimte en diepte op een plat vlak vormgeven. Hij rustte niet voordat hij de hele schilderkunst opnieuw had uitgedacht. Hoe zou de voorstelling er exact in het echt hebben uitgezien? Hij beriep zich niet op oude waarden in de schilderkunst, maar maakte zijn eigen stijl.

Laten we eens kijken naar nog zo'n tafereel uit deze beroemde **Arenakapel** (ook wel **Scrovegni**-kapel genoemd naar de stichter) in de stad Padua, de ‘bewening van Christus’. Het geheel doet een beetje denken aan de gotische beeldengroep van de dood van Maria boven de toegang van de kathedraal van Straatsburg. We zien rouwende, betreurde gezichten met expressie en dramatiek. Maar anders dan bij het tafereel uit Straatsburg is de dieptewerking hier sterker. Je voelt de ruimte tussen de personen, het komt niet gemaakt over. Het past op elkaar, de grootte van de figuren is op het perspectief aangepast. De twee zittende vrouwen op de voorgrond zien we **op de rug**. Dit was ook een vernieuwing, want de traditie gaf tot dan toe aan dat gezichten altijd getoond moesten worden. Tevens draagt het bij aan de **dieptewerking** van het hele schilderij. Giotto gebruikt een **blauwe** in plaats van een gouden achtergrond. Het perspectief, de lichtval en de compositie zijn natuurgetrouw. Hiermee maakt Giotto de opmaat naar de renaissance, waar zijn vernieuwingen verder worden doorgezet. Probeer Giotto, Cimabue en Duccio te onthouden.

Gotiek - 1305 - Giotto - Bewening - Arenakapel - Padua

Giotto is dus één van de allergrootste kunstenaars. Hij was als eerste in staat diepte op een plat vlak te maken.

Giotto heet volledig Giotto di Bondone en werd in 1266 in Florence geboren, waar hij in 1337 stierf. Hij was in zijn leven al erg beroemd en was een held van Florence. Naast de fresco's in de Arena Kapel in Padua zijn twee andere fresco-series ook (gedeeltelijk) aan hem toegeschreven, namelijk in de kathedraal van St. Franciscus in Assisi en de

Santa Croce kerk in Florence. Naast fresco's heeft Giotto ook panelen beschilderd; de bekendste hangt in het Uffizi in Florence en stelt een Maesta (Maria met Jezus) voor, die hij in 1310 schilderde. Dit is een meer traditioneel schilderij in de stijl van Cimabue, zijn Florentijnse leermeester.

Gotiek - 1310 - Giotto - Maesta - Uffizi - Florence

Als laatste belangrijke schilder uit het gotische Italië behandelen we nog een schilder uit **Siena**, die net na Giotto werkte. Hij ging verder door in de traditionele Maniera Greca, maar met toevoegingen uit het werk van Giotto. Deze schilder heette **Simone Martini**. Zijn bekendste werk is een Annunciatie, die hij in 1333 maakte en in het Uffizi in Florence hangt.

Gotiek - 1333 - Simone Martini - Annunciatie - Uffizi - Florence

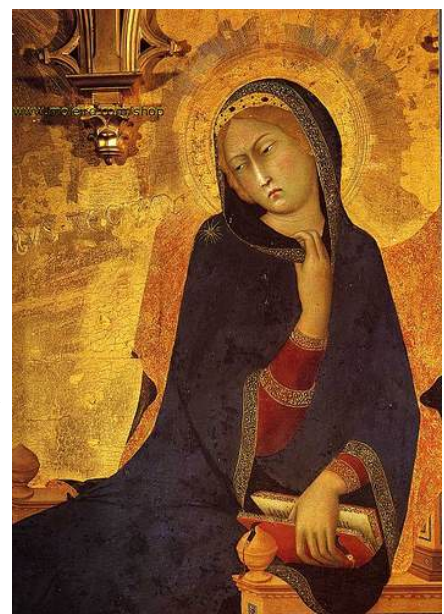
tekst erbij is geschreven. Op de medaillons aan de bovenkant staan de profeten. Het middelste medaillon is verloren gegaan en heeft God de Vader voorgesteld.

Meteen valt de gouden achtergrond op die we zo kennen van de Byzantijnse school. Maar als we kijken naar de heiligen aan weerszijden (de heilige St. Ansano en St. Juliette) dan zijn die meer op zijn Giotto's geschilderd met duidelijke dieptewerking en volume. Het paneel is een altaarstuk en we zien de gotische spitsbogen en pinakels terugkomen. In de middelste spitsboog zien we temidden van een engelschare de duif als symbool van de Heilige Geest. Tussen de engel Gabriël en Maria staat een vaas met lelies, het symbool voor de maagdelijkheid. De engel houdt een palmtak in zijn hand als teken van vrede en spreekt de woorden "Ave Maria Gratia Plena" als begroeting uit, wat op het paneel als

Ik vind Maria er een beetje verschrikt bijzitten en haar gezicht komt door de oogopslag op mij altijd een beetje Oosters over. Dat zie je ook bij andere Sienese gezichten op panelen in de Maniera Greca stijl zoals bij Duccio. Zie ik een 'Oosterse' Maria in Maniera Greca stijl dan denk ik dat het wel uit Siena zal komen.

Simone Martini werd in 1284 in Avignon geboren en stierf in 1344 in Siena. Naast de Maesta heeft hij in Siena verschillende beroemde schilderijen hangen. Hij werkte veel samen met zijn schoonbroer Lippo Memmi, die na Simone Martini's dood een aantal werken voltooide.

Zo. We hebben in sneltreinvaart Cimabue, Duccio, Giotto en Simone Martini behandeld. Over elke kunstenaar zijn boeken volgeschreven. Voor nu volstaat de beschrijving met de opmerking dat zij in de schilderkunst de

Gotiek - 1333 - Simone Martini - Annunciatie (detail) - Uffizi - Florence

dramatiek, het perspectief en de dieptewerking naar voren brachten die zo belangrijk zou zijn voor de latere grote kunstenaars. De gevorderde stijl van de gotische beeldhouwkunst had hierdoor een gelijke gevonden in de gotische schilderkunst.

De Internationale Stijl

In de latere gotische periode ontstond tussen 1375 en 1425 een stijl die we de [Internationale Stijl](#) noemen. Hierin komen de kunst uit het Noorden van Europa en Italië bijeen, op zowel het gebied van de schilderkunst als in de beeldhouwkunst. Het noorden en het zuiden kwamen bij elkaar, omdat het pauselijk paleis (een belangrijke opdrachtgever van kunstenaars) verhuisd was van Rome naar [Avignon](#) in Zuid-Frankrijk. De noordelijke tekenaars brachten oog voor detail, aandacht voor het dagelijkse leven en een natuurgetrouwe weergave van dieren, bloemen en planten mee. De zuidelijke tekenaars brachten de dieptewerking en de natuurgetrouwe afbeelding van personen mee van Giotto. Samen leverde dit een stijl op van [gedetailleerde](#), [kleurrijke](#) afbeeldingen met dieptewerking en natuurgetrouwe figuren. Vaak staan dieren, bloemen en planten natuurgetrouw erop afgebeeld. De internationale stijl kwam in de [schilderkunst](#) het sterkst naar voren in de [boekverluchtingen](#).

Gotiek - 1409 - Gebroeders van Limborch - Visitatie- Les Belles Heures - Cloisters
- - Metropolitan Museum of Art - New York

Wellicht het meest bekend hierin waren de [gebroeders Van Limborch](#). Paul, Herman en Johan van Limborch werden tussen 1375 en 1385 in [Nijmegen](#) geboren. Zij maakten faam in Frankrijk, waar ze onder andere voor de hertog Jean de Berry werkten aan een gebedenboek. Deze Jean de Berry verzamelde kunst en zijn passie ging naar het verzamelen van verluchte boeken. Voor deze hertog maakten de gebroeders van Limborch verluchtingen in twee gebedenboeken: '[Les belles Heures](#)' en '[Les tres riches Heures](#)'. Les belles Heures (zie hiernaast) is te vinden in het Cloisters museum van het Metropolitan Museum in New York, Les tres riches Heures is te vinden in het Musée Condé in Chantilly in Frankrijk. Let op de zeer gedetailleerde patronen die een beetje doen denken aan de Ierse patronen uit de Book of Kells, maar ook op de levende kleuren en het gevoel van diepte. Topkunst op de vierkante centimeter. Nijmeegse topkunst! Zie je wat de afbeelding hiernaast voorstelt? Inderdaad, een visitatie. De gebroeders kwamen, zeer waarschijnlijk, tijdens de [pestepidemie](#) van 1416 om het leven in Bourges in Frankrijk.

De tentoonstelling in 2005 rondom de gebroeders van Limborch is met meer dan 91.000 bezoekers het grootste succes van het Nijmeegse Valkhof museum tot nu toe geweest. Normaal komen er in een heel jaar 90.000 bezoekers.

De gebroeders van Lymborch hadden het vak geleerd van hun oom, [Johan Maelwael](#) (1370 - 1415). Die ome Johan woonde tegenover hun huis in de Burchtstraat in Nijmegen. Johan Maelwael uit Nijmegen was rond 1400 misschien wel de bekendste schilder in Europa. Het was Johan Maelwael die de broers van Lymborch naar Frankrijk haalde.

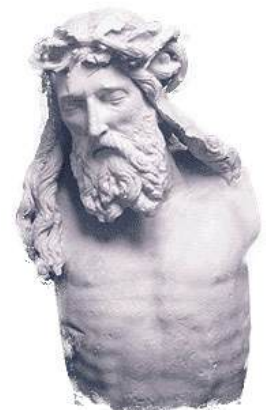
[Johan Maelwael is de eerste bekende Nederlandse schilder.](#)

Internationale Stijl - 1395 - Claus Sluter - Mozesput - Chartreuse de Champmol - Dijon

de kunst terug. Het ging daarbij niet, zoals bij de oude Grieken, om het afbeelden van het perfecte, maar om het afbeelden van het meest [realistische](#). Wel zijn de thema's vrijwel altijd Christelijk. Daarmee, samen met het toenemende oog voor de natuur, vormde de Internationale Stijl een opmaat naar de latere renaissance. Hierover gaat dan ook het volgende hoofdstuk.

In de [beeldhouwkunst](#) van de Internationale Stijl was ook één van de bekendste kunstenaars een Nederlander: [Claus Sluter](#). Sluter kwam uit Haarlem en maakte voor een klooster in [Dijon](#) in Frankrijk de zogenaamde "[Mozesput](#)". In dit beeldhouwwerk zijn de belangrijke profeten uitgebeeld op een zeer natuurgetrouwe manier. Kwamen in de eerdere gotiek de beelden al tot leven (denk opnieuw aan Uta uit Naumberg), de profeten van Sluter zijn zeer gedetailleerd en levensecht uitgebeeld, verder dan wat tot dan toe gemaakt was. De beelden staan niet stil maar er zit een zekere beweging in. Kijk ook eens naar het [Christusbeeld](#) van Sluter uit het Musée Archéologique in Dijon. Ook hier zien we alle details en natuurgetrouwheid die zo bekend is van de Internationale Stijl. Er kwam een heus oog voor detail in

Internationale Stijl - 1395 - Claus Sluter - Jezus - Musée Archéologique - Dijon

Tot slot

Er is, als je wilt, weer een tiental vragen opgesteld over de romaanse tijd en de gotiek om je opgedane kennis te testen.

1. De verovering van Engeland door de Normandiërs in 1066 staat beschreven op:
 - a. Het doopfont van Reinier van Huy
 - b. De bronzen deuren van de kathedraal van Hildesheim
 - c. De driekoningenschrijn
 - d. Het tapisserie van Bayeux
2. Uit welke periode stamt de kerk hiernaast?
 - a. Byzantijns
 - b. Ottoons
 - c. Romaans
 - d. Gotiek
3. Gislebertus was een:
 - a. Schilder uit de gotiek
 - b. Schilder uit de romaanse tijd
 - c. Beeldhouwer uit de romaanse tijd
 - d. Beeldhouwer uit de gotiek

4. Welke kunstenaars staan in de juiste chronologische volgorde:
 - a. Giotto – Peter Parler – Cimabue
 - b. Reinier van Huy - Duccio – Claus Sluter
 - c. Nicola Pisano – Nicolaas van Verdun – Gislebertus
 - d. Simone Martini – Cimabue – Giotto

5. Welke bewering is juist?
 - a. De gotiek staat bekend om haar rondbogen en tongewelven
 - b. De Internationale Stijl had alleen betrekking op de schilderkunst
 - c. De proto-renaissance is een onderdeel van de romaanse tijd
 - d. De gebroeders Van Lymborch werkten in de Maniera Greca stijl

6. Dit is een fresco van:
 - a. Giotto
 - b. Simone Martini
 - c. De gebroeders van Lymborch
 - d. Duccio

7. Welke bewering is onjuist?
 - a. Ottoonse kerken kennen nog geen tongewelven
 - b. Luchtbogen zijn typerend voor gotische kerken
 - c. Spitsbogen werden veel toegepast in de romaanse tijd
 - d. Abt Suger was belangrijk voor de start van de gotiek

8. De Notre Dame in Parijs is een kerk uit de
 - a. Karolingische tijd
 - b. Romaanse tijd
 - c. Gotiek
 - d. Proto-renaissance

9. Iemand die staat afgebeeld met een St Jacobsschelp op zijn hoed of jas is waarschijnlijk een:
 - a. Visser
 - b. Pelgrim
 - c. Koning
 - d. Benedictijner monnik

10. Een pinakel is:
 - a. Een versiering rondom een romaans portaal
 - b. Een reliekschrijn
 - c. Een versiering op gotische daken en buitenmuren
 - d. Een gebedenboek

Antwoorden: 1-D; 2-D; 3-C; 4-B; 5-C; 6-A; 7-C; 8-C; 9-B; 10-C